

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXIX, 2009)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Prezenta serie cuprinde o bogată recoltă epigrafică, organizată, ca și până acum, în două secțiuni: *Dacia* (nr. 1346–1398) și *Moesia Inferior* (sectorul românesc al provinciei romane: Dobrogea românească actuală; nr. 1399–1425).

Epigrafia Daciei debutează cu prezentarea bibliografiei epigrafice (nr. 1346–1380), din care trebuie reținute în special câteva volume de istorie militară¹; cu unele excepții, când notele comportă observații, va fi doar o consemnare a studiilor epigrafice, publicate în țară sau în străinătate. Descoperirile epigrafice ale provinciei (nr. 1381–1389) nu aduc, poate cu o excepție (nr. 1382), noutăți revelatoare. La această secțiune se adaugă, în schimb, câteva inscripții externe (nr. 1390–1398) – între acestea, mai multe diplome militare: doar una cu loc de descoperire cunoscut (din Dalmatia), celelalte ajunse în Germania prin comerțul de antichități²; patru dintre acestea privesc provincia *Dacia Inferior*, două provincia *Dacia Superior*, alte două *Dacia Porolissensis*.

Dosarul epigrafic al Dobrogei romane cuprinde mai întâi bibliografia epigrafică (1399–1411) – din care trebuie reținută în special publicația (postumă) a tezei de doctorat a lui N. Gostar (susținută în 1977 la Universitatea din București), despre *Marele monument funerar roman de la Adamclisi*; apoi un număr de inscripții noi (1412–1425), grecești și latine (cele mai multe din patrimoniul Muzeului din Constanța), dintre care câteva pe stâlpi miliari.

---

¹ Două dintre acestea (*infra*, nr. 1347 și 1353) sunt publicații ale Centrului de Istorie militară romană, de pe lângă Muzeul Național de Istorie și Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, sub redacția lui Ov. Țentea și Fl. Matei Popescu.

² De cele mai multe ori, nu se indică locul de descoperire (decât în general: „Balkanraum”), ceea ce reprezintă, din punct de vedere științific, o mare pierdere; de asemenea, nu se menționează locul de păstrare (decât foarte vag, inadmisibil pentru publicarea unei piese antice: „Privatbesitz”). Remarcăm încă o dată jaful în patrimonial epigrafic al țărilor din spațiul balcanic, prin complicitatea dintre anticarii occidentali și „căutătorii de comori” din spațiul fostelor provincii romane dunărene (spre satisfacția științifică a savanților din Occident).

A) DACIA

(nr. 1346–1398)

Bibliografie – Generalități

(1346–1380)

1346. M. Bărbulescu, *Signum originis. Religie, artă și societate în Dacia romană*, București, 2009. Culegere de studii. Cu scurte *Note finale* (p. 291–298: completări bibliografice).

1347. D. Bondoc, *The Roman Rule to the North of the Lower Danube during the Late Roman and Early Byzantine Period*, Cluj, 2009 (CSMR, 4).

Despre organizarea frontierei romane într-o anumite porțiune a frontierei dunărene, vezi de asemenea: N. Gudea, *Contribuții la istoria militară a Daciei Ripensis*, 1. *Despre fortificații nominalizate de ștampile tegulare pe granița de nord a provinciei*, *Apulum*, 46, 2009, 416–430.

1348. D. Bondoc, N. Gudea, *Castrul roman de la Răcari. Încercare de monografie*, Cluj, 2009.

Materialele epigrafice sunt cele publicate în IDR, II, 162–172 și ILD, 97–98.

Vezi „încercarea de recenzie” a lui Eugen S. Teodor, EN, 19, 2009, p. 256–259; vezi recent: D. Bondoc, N. Gulea, *Între frustrare și ignoranță. Răspuns la o pseudodescriere critică a d-lui Eugen S. Teodor*, *Apulum*, 47, 2010, p. 551–557.

1349. Carmen Ciongradi, *Die römischer Steindenkmäler von Alburnus Maior*, Cluj, 2009, 202 p. (dintre care 66 planșe cu fotografii).

1350. V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 2009. Ediție îngrijită de Claudiu Christescu și C. C. Petolescu; reactualizare bibliografică și *addenda* de C. C. Petolescu; indici de Gabriel Stoian.

Cele trei *addenda* însumează o amplă prezentare: *Stadiul studiilor privitoare la istoria militară a Daciei romane*, p. 217–277: organizarea administrativă a Daciei romane; sistemul defensiv și de comunicații; armata romană din Dacia (legiuni și trupe auxiliare).

1351. F. Marcu, *Organizarea internă a castrelor din Dacia*, Cluj, 2009 (Bibliotheca Musei Napocensis, XXX).

Referiri epigrafice la trupe și unele edificii din castru (v. *index*).

1352. D. Protase, N. Gudea, R. Ardevan, *Din istoria militară a Daciei romane. Castrul roman de interior de la Gherla. Aus der Militärgeschichte des römischen Dakien. Das römische Binnenkastell von Gherla*, Timișoara, 2008, 503 p., 36 fig., 100 pl.

Vezi recenzia din EN, 19, 2009, p. 259–262.

1353. M. Zahariade, *The Thracians in the Roman Imperial Army from the first to the third Century A.D. The Auxilia*, Cluj, 2009 (CSMR, 2).

*

1354. Doina Benea, *Cu privire la prezența unei vexilații a legiunii a VII-a Gemina în Dacia*, *Apulum*, 46, 2009, p. 397–407.

Prezența unui detașament din legiunea VII Gemina Felix din Hispania Citerior este dovedită prin numeroase ștampile tegulare descoperite la Porolissum (vezi ILD, 733, cu sursele bibliografice); dar inscripția de la Potaissa citată de autoare (M. Bărbulescu, Z. Milea, SCIVA, 26, 1975, p. 571–576; preluată în AÉ, 1976, 574) este sub semn de întrebare (autoarea omite să menționeze două

intervenții care contestă această lectură: I. I. Russu, *SCIVA*, 28, 1977, 2, p. 217–223, care crede că în r. 2 este de fapt un antroponim; P. Le Roux, *ZPE*, 43, 1981, p. 199 și urm., care crede că este vorba de fapt de legiunea VII Claudia); vezi și *ILD*, 499: este vorba de cei trei centurioni, șefi de *manipuli* – *centuriones priores* – ai unei cohorte din legiunea V Macedonica).

Autoarea conchide că această vexilație a fost adusă în Dacia de Septimiu Sever, după anul 197, drept pedeapsă pentru participarea legiunii VII Gemina la „uzurparea” lui Clodius Albinus; dar asocierea cu pedepsirea legiunii III Gallica (vezi p. 403) nu este corectă, deoarece legiunea din Syria a fost desființată abia de Elagabal. Mai trebuie reținută și opinia lui I. Piso (iarăși omisă de D. Benea), care crede că detașamentul din legiunea hispană a fost adus pentru a înlocui trupele luate de Caracalla pentru războiul contra parților (I. Piso, în vol.: Y. Le Bohec éd., *Les légions de Rome sous le Haut-Empire*, Lyon, 2000, p. 220). Părerea noastră este că o vexilație din legiunea VII Gemina a participat la campania orientală a împăratului Gordian al III-lea; la întoarcerea din Orient, această trupă a ajuns în Dacia împreună cu Filip Arabul, care, după alungarea carpilor, a purtat lupte și cu populațiile germanice de la nord-vest de Dacia; de prezența acestui împărat la Porolissum se pot lega și dedicațiile *ILD*, 668–671).

1355. Carmen Ciongradi, E. Bota, V. Voișian, *Eine Konstitution für die Hilfstruppen von Dacia Porolissensis*, *ZPE*, 170, 2009, p. 207–214. Vezi *infra*, nr. 1388.

1356. Fl. Costea, Lucica Savu, V. Sirbu, R. Ștefănescu, Angelica Bălos, *Military Gear found in the Dacian Fortress of Racoșul de Sus – Piatra Detunată, Brașov County*, în vol. *Omăgiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare*, Tulcea, 2008, p. 154–169.

Săpături efectuate în anii 2002/2003. Dintre descoperirile de echipament militar, remarcăm: un fragment de coif (apărătoare de ceafă; v. *infra*, nr. 1381), un pumnal cu teacă, un vârf de lance, un vârf de *pilum* etc. Secolul I p.Chr.

1357. George Cupcea, *Speculatores in Dacia. Missions and carriers*, *AMN*, 43–44/1, 2006–2007 (2008), p. 263–279.

Acești militari aparțin rangului *principales* din legiunile romane și fac parte din *officium consularis*, în cazul de față al guvernatorului consular al celor trei Dacii. Autorul strânge, sub forma unui tabel (p. 267–268), 25 de nume de militari: 13 din legiunea XIII Gemina (inscripții de la Apulum), 11 din legiunea V Macedonica (10 inscripții de la Apulum, 1 de la Potaissa) și doar unul din legiunea VII Claudia (inscripție de la Cioroiu Nou); după părerea autorului, speculatorul din legiunea VII Claudia se afla în misiune în Dacia. Dar *statio* din inscripția respectivă era probabil vama (ILD, 99, cu toată bibliografia), iar militarul dedicant era poate originar chiar din localitatea unde a apărut inscripția.

1358. D. Dana, *L'identité des Bataves de Dacie d'après une inscription d'Apamée de Syrie: onomastique et mobilité*, *L'Antiquité classique*, 77, 2008, p. 219–225.

Discuție pe marginea inscripției *IDRE*, II, 411 (= *AÉ*, 1993, 1577; *AÉ*, 1996, 1540).

1359. D. Dana, Fl. Matei-Popescu, *Soldats d'origine dace dans les diplômes militaires*, *Chiron*, 39, 2009, p. 209–256.

Un lot bogat de diplome militare (42 de exemplare cunoscute la data încheierii studiului), cele mai multe apărute în ultimul deceniu, au adus și un bogat repertoriu de nume geto-dace. Acești militari daci au servit în diferite trupe auxiliare – cele mai multe diferite de trupele constituite din daci și purtând numele lor etnic – în provincii cât mai îndepărtate: *Britannia* (în cohortele *I Augusta Nerviana*, *II Gallorum*, *I Aelia Hispanorum*, *I Thracum*, *VII Thracum*; în această provincie se afla și o trupă de daci, *cohors I Aelia Dacorum*, creată de împăratul Hadrian), *Germania Superior* (*ala Sulpicia c. R.* și *cohors III Thracum p. f.*), *Africa* (numele trupei necunoscut), *Mauretania*

Caesariensis (în *cohors I Flavia Musulamiorum*), Mauretania Tingitana (trei posesori de diplome din *ala I Augusta Gallorum c. R.*, altul din *cohors V Delmatarum c. R.*; de adăugat *ala Gemelliana c.R.* – CIL, XVI, 171 = IDRE, II, 469), Syria (aici staționa *cohors I Ulpia Dacorum*; descoperirile au livrat nu mai puțin de cinci diplome militare, datând din 22 martie 129; posesorii sunt toți *M. Ulpii* – semn că fuseseră dăruți cu cetățenie de împăratul Traian *ante emerita stipendia*, poate pentru fapte de arme în războiul cu parții), Moesia Superior (în *cohors III Brittonum*), Pannonia Inferior (în *cohors I Thracum*); în mod excepțional apar chiar în trupe din Dacia: în Dacia Porolissensis (prin 133/140, un dac din *cohors II Augusta Nerviana Pacensis*, care staționase însă anterior în Moesia Inferior; căsătorit cu o femeie dacă, purtând un nume absolut remarcabil: *Diurpa*); poate și în Dacia Inferior (numele trupei pierdut) și Dacia Superior (în *ala I Ulpia contariorum*, anul 121; aflată temporar în Dacia Superior, plecată curând în Pannonia Superior). Repertoriul diplomelor ar trebui poate completat cu o diplomă din anul 224 pentru flota de la Ravenna (RMD, V, 463), al cărei posesor se numea *M. Aurelius Spori fil(ius) Victor qui et Drubius Nicopoli ex Moesia vico Dizerpera* (indicația *Spori fil.* arată că nu provenea dintr-o căsătorie „legitimă”; numele lui peregrin fusese *Drubius*, ceea ce arată că era probabil un dac, cf. rădăcina *Drub-* din *Drubeta*; satul său *Dizerpera* poartă o terminație tracă, *para*, care se întâlnește și în aria moeso-getică – după cum *dava* se întâlnește și la sud de Haemus: Pulpudava – Pulpudeva ? Plovdiv).

Mai amintesc autorilor că *Decineus* (p. 223 și 226) din inscripția de la Rapidum (Mauretania Caesariensis) a fost remarcat ca posibil nume tracic (evident, geto-dacic) de mine, cu mai bine de două decenii în urmă (TD, 9, 1988, p. 226 = *Contribuții*, I, p. 154, n. 94; *Dacia și Imperiul Roman*, București, 2000, p. 57, nota 3; IDRE, I, 166, adn.); la fel *Decianus* (*ibidem*). Posibile apropieri etimologice: pentru *Decebalus*, a se vedea *Areibalos* la Tomis (ISM, II, 125), *Dribalus* la Less (CIL, III, 3888), Olbia (IOSPE, I, 50) și *Durostorum* (AÉ, 2007, 1211) și *Gesubali* (genitiv ?) la *Viminacium* (IMS, II, 227; posibil tot un *Decebalus*); *Duccidava*, a se compara cu toponimul $\Delta\omicron\kappa\acute{\iota}\delta\alpha\nu\alpha$ (Ptolemeu, *Geogr.*, III, 8, 4; vezi și CEpR, XXI-XXIV, 2001-2004, 990); *Surodagus*, a se compara cu *Choradagi* – $\chi\omicron\rho\alpha \delta\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota$ (ISM, 378; CEpR, XXI-XXIV, 993); *Zurazis*, v. $\zeta\upsilon\rho\acute{\alpha}\xi\epsilon\varsigma$ (Cassius Dio, 51, 27, 5; CEpR, XXVI, 2006, 1194; cf. *Itaxis* – *Ithazis*); pentru toponimele *Caecom* (...) și *Zermizegetusa* (formă autentică traco-dacică, remarcată de multă vreme, între alții de I. I. Russu; vezi IDR, III/2, p. 24) pot fi avute în vedere și însemnările noastre din SCIVA, 54–56, 2003–2005, p. 431–432 (vezi și CEpR, XXI-XXIV, 992).

1360. W. Eck, A. Pangerl, *Neue Diplome für die dakische Provinzen*, AMN, 43-44/1, 2006-2007 (2008), 185–210. Vezi *infra*, nr. 1391–1397.

1361. Malko Ilkić, *Rimska romana diploma iz Podgrada (Aseria). The Roman military diploma from Podgrade (Aseia)*, în *Vjesnik za Arheologiju i Povijest Dalmatinsku*, 102, 2009, p. 59–73. Vezi *infra*, nr. 1390.

1362. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Dacia* (N.S.), 59, 2009, p. 58 (I.4), pl. IV (desenul inscripției).

Altarul cu inscripție de la p. 58 (I 4, pl. IV, desen), din biserica de la Ostrov (jud. Hunedoara) este cunoscut încă din secolul al XVI-lea și a fost publicat în mai multe rânduri; vezi mai recent: IDR, III/2, 459 (cu consemnarea edițiilor anterioare).

1363. L. Mihailescu-Bîrliba, *Actores Daciae romanae*, *Classica et Christiana*, 4/1, 2009, p. 307–316.

1364. V. Moga, *Monumente inedite de la Apulum*, *Apulum*, 45, 2007, p. 477–481. Vezi *infra*, nr. 1383–1384.

1365. V. Moga, *Notă epigrafică*, *Apulum*, 46, 2009, 611-614. Vezi *infra*, nr. 1385.

1366. V. Moga, I. Piso, M. Drîmbărean, *L'aigle de la legio XIII Gemina*, *AMN*, 43-44/1, 2006-2007 (2008), p. 177-184. V. *infra*, nr. 1382.

1367 (= CIL, III, 8075, 41; IDR, III/4, 879). Cl. Muntean, Al. G. Sonoc, *Piese legate de cultul lui Sol descoperite la Ocna Sibiului (județul Sibiu) și câteva precizări cu privire la habitatul roman de aici*, *Apulum*, 46, 2009, p. 431-449, fig. 1 (desenul publicat de G. Téglás), 2 (desenul inscripției din vechiul registru al Muzeului), 3 (desenul din IDR), 4-5 (desenul și fotografia publicate de autorii articolului).

Autorii propun o nouă lectură a inscripției de pe mânerul unei patere de lut, aflată acum în colecția Muzeului Brukenthal (Sibiu; inv. A. 1756/3519); dimensiuni: 6,3 × 3,5 × 1,4 cm. Pe fața superioară se află o inscripție (10 litere), trasate în pasta moale cu ajutorul unui obiect ascuțit (nu prin turnare). Lectura autorilor: SOLI VOT(um) IVLI(ius) (p. 433); în sprijinul lecturii, autorii aduc două piese sculpturale de la Ocna Sibiului, pe care le atribuie lui *Sol*. Noua lectură este și mai puțin convingătoare: primul semn are forma } și nu pare a fi o literă, ci marginea chenarului (chiar dacă pare rupt în partea superioară); al doilea *O* pare a fi legat de următorul semn (vezi și desenul de la fig. 3); ultima literă poate fi *S* invers. Ar putea fi, prin urmare, un nume (*Honorius*).

1368. Ioana A. Oltean, *Dacian ethnic identity and the Roman army*, în vol.: *The Army and Frontiers of Rome. Papers offered to David J. Breeze on the occasion of his sixty-fifth Birthday and his retirement from Historic Scotland*, edited by William S. Hanson, Portsmouth, Rhode Island, 2009 [Journal of Roman Archaeology. Supplementary series number 74], p. 90-101.

1369. Cosmin Onofrei, *Maurii în Dacia*, *Revista Bistriței*, 21, 1, 2007, p. 269-282.

1370. C. H. Opreanu, *Din nou despre ala Flavia în Dacia*, *EN*, 19, 2009, p. 213-218, cu pl. I/1-3 (fotografii și desene).

Autorul contestă concluziile din articolul lui I. Piso, *L'ala Flavia en Dacie*, *AMN*, 36/I, 1999, p. 81-89.

Mai întâi, C. Opreanu contestă că prima trupă din ștampila de la Boroșneul Mare: AL·F·AL·AS (IDR, III/4, 328; cu revizuirea lui I. Piso, *loc. cit.*, preluată în *AÉ*, 1999, 1287 și *ILD*, 434) ar fi *ala I Flavia Gaetulorum* din Moesia Inferioară; după Opreanu, este vorba de *ala Flavia*, trupă auxiliară atașată legiunii III Augusta de la Lambaesis (dar în inscripția de la Byllis, din Macedonia, nu este vorba de trupa din Numidia, ci de *ala Flavia Agrippiana* din Siria; vezi *IDRE*, II, 361); cea de-a doua trupă ar fi *ala Pannoniorum*, aflată și ea între auxiliile legiunii III Augusta (dar finalul ștampilei de la Boroșneu este destul de clar, motiv pentru care ne menținem la lectura lui I. Piso). Aceste trupe ar fi ajuns în Dacia cu ocazia misiunii lui Q. Marcus Turbo, la începutul domniei lui Hadrian.

C. Opreanu mai remarcă prezența, în castrul de la Ilișua, a ștampilei ALF, asemănătoare cu abrevierea primei trupe din ștampila de la Boroșneu; autorul conchide: „Dacă pentru ștampila de la Boroșneul Mare acceptăm lectura *al(a) F(lavia)*, nu vedem nici un motiv pentru care cea de la Ilișua n-ar putea fi întregită la fel. Invers, dacă ștampila de la Ilișua ar aparține alei *I Tungrorum Frontoniana*, atunci și la Boroșneul Mare ar fi vorba despre aceeași unitate, și nu despre vreo *ala Flavia*, ceea ce este puțin probabil” (p. 215). După părerea noastră, însă, ștampila ALF de la Ilișua se întregeste cu numele alei *I Tungrorum Frontoniana*; dar, contrar îndoielii autorului citat, opinia sa poate fi reținută. Prin urmare, la Boroșneu poate fi vorba de o ștampilă comună a alelor *Frontoniana* și *Asturum*.

Ala I Tungrorum Frontoniana este atestată în anul 114 în Pannonia Inferior (CIL, XVI, 61; *RMD*, 87 și 152); ulterior apare în Banat (CIL, III, 6274, la Vârșeț; *ILD*, 179, la Pojejena); în anul 128 (v. *infra*, nr. 1388), în 133 (IDR, I, 11 = *RMD*, 35), apoi și în alte diplome apare în Dacia

Porolissensis. Ea ar putea să apară și în inscripția de la Boroșneu din timpul lui Hadrian (IDR, III/4, 325 = ILD, 433); numele trupei de la începutul r. 6 era citit de I. I. Russu: *ala Bat[avorum (milliaria)]*, iar de I. Piso (*loc. cit.*): *ala Fla[via Gaetulorum]*; ne întrebăm totuși dacă acel *B* (retușat !) din fotografia publicată de I. I. Russu în IDR, III/4, p. 260, fig. 209, nu este totuși un *R*, ceea ce ar permite a întregi și în această inscripție: *ala Frō[ntoniana...]*.

1371. R. Ota, R. Totoianu, *Noi artefacte romane aflate în colecțiile muzeelor din Sebeș și Alba Iulia*, Apulum, 46, 2009, p. 615–624. Vezi *infra*, nr. 1386.

1372. I. Piso, *L'inscription monumentale de l'entrée dans de Forum vetus de Sarmizegetusa*, AMN, 43-44/1, 2006–2007 (2008), p. 151–161.

Discuție pe marginea articolului publicat de Al. Diaconescu, EN, 16–17, 2006–2007, p. 95–106 (vezi seria precedentă a acestei cronici: XXVII–XXVIII, 2007–2008, 1251). Între timp, I. Piso a identificat un nou fragment ($19 \times 13 \times 6$ cm), din partea inferioară a inscripției. Autorul acceptă întregirea puterii tribuniciene a împăratului Traian cu cifra XX sau XXI (anul 116 sau 117), iar în r. 3 reconstituie: *[coloniae Ulpiae T]rafi]anae Dacic(ae) [Sar]miz[egetusae forum ?] cum (?) - - - dedit (?)* (vezi și reconstituirea grafică, p. 159, fig. 5). Vezi AÉ, 2007, 1213.

1373 (= XXVI, 1191; XXVII–XXVIII, 1272). I. Piso, *Note sur le territorium Arcobadarensis*, AMN, 43–44/1, 2006–2007 (2008), p. 163–166, fig. 1 (desen; propunere de reconstituire grafică a inscripției).

I. Piso întregeste în r. 6-7 *[Praes]ente et Al / [bin(o)] co(n)s(ulibus)*, numele consulilor ordinarii din anul 246: *C. Bruttius Praesens* și *C. Allius Albinus* (A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 68). Vezi și AÉ, 2007, 1190

Autorul acceptă identificarea toponimului *Arcobadara* (Ptolemeu, *Geogr.*, 3, 8, 4) cu castrul roman de la Ilișua, unde a staționat *ala I Tungrorum Frontoniana* (vezi C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 78–80, nr. 15 și *supra*, nr. 1370). Dar amplasamentul castrului și *vicus*-ul militar purtau probabil numele trupei; Anonimul din Ravenna menționează în *Cosmographia* sa (vezi *Fontes*, II, p. 580–581) toponimele (evident corupte) *Sturium* și *Congri*, care pot fi castelele alelor *I Asturum* (Hoghiz, *Dacia Inferior*) și *I Tungrorum* (amintim, dintre toponimele dacice formate după numele trupei, *Ad Pannonios* și *Ad Batavos*). *Arcobadara* era un toponim „civil”, din vecinătatea castrului de la Ilișua, centrul unui *territorium* rural din partea de nord-est a provinciei Dacia Porolissensis.

1374. I. Piso, Felix Marcu, *La cohors I Augusta Ituraeorum en Dacie*, AMN, 43–44/1, 2006–2007 (2008), p. 167–176.

Prezența cohorței de iturei la Buciumi și Porolissum (vezi ILD, 635–636, 741) ridică probleme. În realitate, trupa este atestată în Dacia Superioară prin mai multe diplome militare (vezi *Auxilia Daciae*, p. 116, nr. 49); după autorii citați, poate fi identificată cu trupa din ștampilele de la Călugăreni (IDR, III/4, 220): *CPAI*, care s-ar întregi *c(ohors) p(rima) A(ugusta) I(turaeorum)*. În schimb, ștampilele *CPALP* de la Sărățeni (IDR, III/4, 212, 213) și Inlăceni (IDR, III/4, IDR, III/4, 299) se întregesc *c(ohors) p(rima) Alp(inorum)*. Vecinătatea celor trei castele, cu întrajutorarea trupelor la operele constructive militare, a determinat redarea numărului de ordine al trupei în chip asemănător: *c(ohors) p(rima)*.

1375. M. Popescu, *Les temples dans le milieu militaire de Dacie*, în vol. Catherine Wolff, Yann Le Bohec (éd.), *L'armée romaine et la religion sous le Haut-Empire romain. Actes du quatrième Congrès de Lyon (26-29 octobre 2006)*, Lyon, 2009, p. 121–136.

1376. D. Protase, *Castrul roman de la Orheiu Bistriței*, Revista Bistriței, 21, 1, 2007, p. 93–111.

Din acest castru a fost luată (poate de costoboci) și a ajuns tocmai la Myszkow, în Galiția, mâna votivă cu dedicația pentru I. O. M. Dolichenus a unui militar din *cohors I Hispanorum milliaria* (principalele publicații: AÉ, 1905, 16 și 1998, 113; ILS, 9171). În cursul săpăturilor, au apărut ștampile CIH8 (cunoscute și din cercetările mai vechi; vezi: M. Macrea, D. Protase, Șt. Dănilă, SCIV, 18, 1967, 1, p. 119; N. Gudea, SCIV, 26, 1975, 3, 382–383, fig. 1/3, 2/1–3). Vezi și seria precedentă a acestei cronici (nr. 1237).

Tot din acest castru mai provine un fragment ceramic cu un grafit (D. Protase, *loc. cit.*, p. 165, pl. XVIII/5 (desen ?), greu descifrabil, poate *Firmus f(ecit)*.

1377. Al. G. Sonoc, *Câteva observații cu privire la o inscripție funerară descoperită la Crăciunelul de Sus (jud. Alba)*, EN, 19, 2009, p. 199–211 (v. *infra*, nr. 1387).

1378. C. Timoc, *Relațiile militare și economice dintre Apulum și Tibiscum*, Apulum, 46, 2009, p. 409–414.

Inscripțiile invocate (Apulum: IDR, III/5, nr. 219, 371, 559; vezi și inscripțiile de la Tibiscum) nu sunt relevante pentru relațiile invocate; de adăugat eventual inscripția de la Apulum menționând divinitatea palmireniană Yarhibol (IDR, III/5, 102: Hierobol; vezi și nr. 103), adusă la Apulum probabil de veterani palmirenieni de la Tibiscum (unde au construit poate chiar un templu – cum sa întâmplat și la Ulpia Traiana Sarmizegetusa: IDR, III/2, 20).

1379. R. Varga, *The peregrine Names from Dacia*, AMN, 43–44/1, 2006–2007 (2008), p. 233–246.

Analiza materialului epigrafic este însoțită de patru tabele privind: structura etnică a numelor din mediul militar (după diplome și alte inscripții); analiză cantitativă a numelor de la Alburnus Maior (illyrice 74 %, grecești 11,7 %, italice 11,71 % ș. a.); structura numelor peregrinilor în Dacia (italice 29,58 %, grecești 26,6 %, illyrice 19,1 %, celtice 12,35 %, tracice 7,86 %, syro-palmirenieni 3,4 %); structura numelor peregrinilor din Dacia, (incluzând și inscripțiile noi de la Alburnus Maior: illyrice 46,28 %, italice 22,5 %, grecești 20,29; celtice 9,4 %, alte nume 1,4 %). Proporțiile nu sunt reale, fiind esențial afectate de „explozia” de descoperiri epigrafice din ultimii ani de la Alburnus Maior; acestea trebuie calculate ținând seama și de numele cetățenilor romani (astfel, proporția numelor peregrine va fi esențial modificată).

1380. M. Zahariade, D. Lichiardopol, *The Roman garnison in N Walachia in A.D. 101-118: composition, size and structure*, în vol. *The Army and Frontiers of Rome* (titlul întreg: *supra*, nr. 1368), p. 173–184.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 1381–1389)

1381. Racoșul de Sus (jud. Brașov). Apărătoare de ceafă de la un coif roman de bronz, descoperit în cetatea dacică din punctul Piatra Detunată. Dimensiuni 32 cm (pe circumferință), 21,5 în linie dreaptă; lățimea (la capete) 16–26 cm. Inscripție realizată prin punctare pe partea exterioară a piesei.

Fl. Costea et alii, *loc. cit.* (*supra*, nr. 1356).

} CL CORELIVS ACVSTVS

(centuria) Cl(audii) Cor(n)elius Acustus

„Cornelius Acustus din centuria lui Claudius”.

Primul semn este gravat ca un C inversat. Din *nomen*-ul posesorului lipsește o literă; *cognomen*-ul ar putea fi și *Acusius*. Numele legiunii este necunoscut.

1382. APVLVM. Bază de calcar, descoperită în anul 2006, în cursul lucrărilor de reabilitare a canalizării din parcul central al oraşului Alba Iulia. Lucrările au afectat structurile edificiului comandamentului castrului (*principia*) legiunii XIII Gemina. Monumentul este crăpat transversal la nivelul câmpului inscripţiei; coronamentul este parţial distrus. Dimensiuni: 1,30 × 0,59 × 0,55 m. Câmpul epigrafic: 0,71 × 0,59 m; litere înalte de 5 cm. Banda centrală a coronamentului este decorată cu acrotere; între acestea, un curpen de viţă de vie şi un vrej de iederă. Deasupra se află o scobitură cu diametrul de 12 cm, adâncă de 8 cm.

V. Moga, I. Piso, M. Drâmbărean, *loc. cit.* (*supra*, nota 1366); AÉ, 2007, 1199.

L(ucius) Annius L(uci) f(ilius)
Pap(iria tribu) Firminus
Tridente equo
publ(ico), ex CCC,
 5 *p(rimus) p(ilus)*
leg(ionis) XIII Gem(inae),
tetrastylum
fecit
et aquilam
 10 *argenteam*
posuit

Editorii remarcă faptul că *Annius* este un nume italic foarte rar; el era înscris, ca toţi cetăţenii din *Tridentum*, în tribul *Papiria* (numele oraşului, la ablativ, este corect *Tridento*; dar în inscripţia de la Apulum, forma *Tridente* este contaminată de substantivul comun *tridens*, de declinarea a III-a). Acest ofiţer parcursese cele trei centurionate în gărzile Romei, motiv pentru care poartă titlul de *trecenarius*, abreviat *CCC* (vezi J. C. Mann, *ZPE*, 52, 1983, p. 138; bibliografia citată de editorii acestei epigrafe este depăşită; vezi totuşi AÉ, 2007, 1199). A urmat promovarea sa într-o legiune: mai întâi printre centurionii de rang superior, dacă nu chiar direct ca *p(rimus) p(ilus) leg(ionis) XIII Gem(inae)*; această avansare era însoţită de acordarea demnităţii ecvestre.

Aquila era simbolul legiunii, fiind păstrată în *aedes principiorum*. Piesa menţionată în inscripţie a fost dăruită de primipilul L. Annius Firminus cu ocazia celebrării anuale a organizării (zilei denaştere) legiunii: *natalis aquilae*.

1383. APVLVM. Altar de calcar descoperit (în condiţii necunoscute) pe cuprinsul fostului *municipium Septimium Apulense*. Dimensiuni: 0,50 × 0,30 × 0,21 m. Capitелul altarului şi partea stângă a câmpului epigrafic sunt uşor deteriorate; litere înalte de 3–3,5 cm. Se păstrează în colecţia de antichităţi a Universităţii „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

V. Moga, *Apulum*, 45, 2007, p. 477–478, nr. 1, fig. 1 (desen) (*supra*, nr. 1364).

[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo)
 [- - -]MIN
 [- - -]NT
 [- - -]NIAN
 5 *[v(otum)] l(ibens) s(olvit)*

1384. APVLVM. Fragment de lespede de calcar descoperit în anul 2005, în cursul săpăturilor de salvare întreprinse în partea de nord-vest a oraşului Alba Iulia (în apropierea stadionului actual). Dimensiuni: 0,36 × 0,27 × 0,14 m. Nu se indică dimensiunile literelor; cuvintele sunt despărţite prin

semne mici triunghiulare (redate de noi prin puncte centrate rotunde). Se păstrează în lapidariul Muzeului Unirii din Alba Iulia.

Idem, *loc. cit.* (*supra*, nr. 1364), p. 478, fig. 2 (desen).

MD
CO·H
·MA S
IF · M

Editorul completează în r. 1: *[I(ovi) O(ptimo)] M(aximo) D(olicheno)*; în r. 2 transcrie Co.H, sugerând poate *coh(ors)*; în continuare, notează: „Un argument pe care l-am luat în considerație ar putea fi semnul de la începutul r. 3, respectiv } (centurio) și, în cazul că admitem această supoziție, atunci n-ar fi exclus ca cel menționat în inscripția în cauză să fi fost un centurion, de ce nu din unitatea care și-a ridicat castrul – Legiunea a XIII-a Gemina – pe cea de-a treia terasă a râului Mureș”.

1385. APVLVM. Mic altar epigrafic (*arula*) descoperit în anul 2008, la circa 250 m de exteriorul porții castrului legiunii XIII Gemina (autorul presupune că ar fi zona canabelor legiunii). Partea superioară ruptă; dimensiuni: $7 \times 3,5 \times 2,8$ cm. Litere înalte de 1 cm, cu urme de culoare roșie încă vizibile.

V. Moga, *Apulum*, 46, 2009, p. 611–614 (*supra*, nr. 1365; desen lângă transcrierea textului).

[- - -]
S . I A
I N . I
S A B G I

1386. APVLVM. Fragment de placă de marmură de Bucova (partea stângă); nu se cunoaște locul de descoperire (probabil de la Apulum). Dimensiuni: $0,20 \times 0,19 \times 0,024$ m; nu se menționează înălțimea literelor. Muzeul Unirii, Alba Iulia.

R. Ota, R. Totoianu, *Apulum*, 46, 2009, p. 515–624, pl. IV/2 (foto).

[- - - -]
Crisp[inus]
pro sa[lute]
sua et
5 *[suoru]m*

1387 (= CIL, III, 963; IDR, III/4, 96; AÉ, 2000, 1249; ILD, 421). **Crăciunelul de Sus** (jud. Alba). Lespede funerară de piatră calcaroasă. Dimensiuni: $0,57 \times 0,88 \times 0,30$ m; litere cuprinse între 3–8 cm. Muzeul din Sibiu (inv. 7198).

Revizuire: R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998, p. 424, nr. 422; idem, în *Epigraphica, I. Studies on Epigraphy* (ed. G. Németh, P. Forisek) (Hungarian Polis Studies, 6), Debrețin, 2000, p. 109, 113, 123 (desene). Nouă revizuire: Al. G. Sonoc, *EN*, 19, 2009, p. 199–211:

D(is) M(anibus)
M(arcus) Ulp(ius) Sab(inus), dec(urio) col(oniae) Aur(eliae) Na[p(ocensis)],
vix(it) an(nis) L. Ulp(ia) Sabin[a]
[m]ar(ito), Ulp(ii) Maximus (et) M[a-]
5 *[ximi]anus pa[tri] pos[uernt]*

În r. 2, I. I. Russu citea: *col(oniae) Aur(eliae) Na[p(ocensis)]*; după rectificarea lui R. Ardevan, ar fi *col(oniae) Aur(eliae) Apu[l(ensis)]* (lectură preluată în AÉ și ILD). În r. 3–5, numele sunt transcrise cu unele dificultăți de editorii precedenți (Russu, Ardevan); mai bună pare lectura ultimului editor.

1388. NAPOCA. Fragment de diplomă militară (*tabella I*) descoperită în primăvara anului 2007, în cursul unor săpături de salvare, la circa 6 km depărtare de orașul antic, pe malul râului Someșul Mic și în apropierea drumului de la Napoca spre Gilău (posibil în cuprinsul unei *villa rustica*). Dimensiuni: 8,4 × 4,6 cm; grosimea 1 mm. Litere înalte între 2,5–5 mm (*extrinsecus*) și 3–3,5 mm (*intus*). Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj, inv. V 58716.

Carmen Ciongradi, E. Bota, V. Voișian, *loc. cit.* (supra, nr. 1355).

Intus

- [- - -] XII co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae)
 [eq(uitibus) et ped(itibus) qui mi]l(itaverunt) in al(is) III et coh(ortibus) XI
 [quae appellantur (1) Silia]n(a) et (2) Gall(orum) et Pan(oniorum) torq(uata)
 [et (3) I Fro]nt(oniana) Tungr(orum) et (1) I Ulpia Britt(onum)
 5 [torq(uata) ∞ et (2) I] Brit(anica) ∞ c(ivium) R(omanorum) et (3) I Fl(avia)
 Hisp(anorum) ∞
 [et (4) - - -]t et (5) I Hisp(anorum) et (6) I Cann(anefatium) et (7) II
 [Hisp(anorum) et (8) - - -]

Extrinsecus

- [quin(is) et vican(is) plur(ibus)ve stipe]ndi[is emer(itis)]
 [dimissis homesta missione] quoru[m nomina]
 [subscripta sun]t ipsis liberis po[sterisq(ue)]
 [eorum civitat]em dedit et conu[bium cum]
 15 [uxorib(us) quas] tunc habuissen[t cum est]
 [civitas iis da]ta aut si qui cae[libes essent]
 [cum iis qua]s postea duxisse[nt dumtaxat]
 [singulis sin]gulas nonis [- - -]
 [L. Val]erio Flacco, Q(uinto) Iu[- - - co(n)s(ulibus)]
 20 [Coh(ortis)] I Ulp(a)e Britton(um) t[orq(uatae] cui praest[
 [- A]ntonius Caru[s]
 ex ped[ite]
 [Aur]elio Aureli [f(ilio) - - -]
 [Desc]rip(tum) et recognit(um) [ex tabula aerea]
 25 [quae fix]a est Romae in mu[ro post tem-]
 [plum divi] Augusti ad Mi[nervam]

Diploma datează din anul 128: așa rezultă din menționarea celei de-a XII-a puteri tribuniciene a împăratului Hadrian (10 decembrie 127 – 9 decembrie 128), titlul *pater patriae* (primit în primăvara anului 128) și numele unuia din consuli (*L. Valerius Flaccus*, atestat la calendele lui iulie: A. Degrassi, *Fasti consolari*, p. 37).

Această *constitutio* făcea referire la trei *alae* și 11 *cohortes* (din păcate, se păstrează doar o parte) din armata Daciei Porolissensis. Dintre aceste trupe, ne rețin în chip special atenția (pentru referințe, trimitem la cartea noastră *Auxilia Daciae*, București, 2002):

– *ala Gallorum et Pannoniorum*, cu prima atestare a epitetului *torquata*: după editori, primit în cursul războiului parthic al lui Traian (dar în diploma de la Gherla din 10 august 123, *ala II Pannoniorum* nu poartă acest titlu; ar putea fi o eroare, în locul alei *Siliana*, care apare *torquata armillata* în inscripții – dar nu și în diplome !);

– în r. 4 de pe *intus*, editorii transcriu numele trupei [*I Front(oniana)*] et *Tungr(orum)* (vezi și speculațiile lui C. Opreanu, pe baza unei ștampile de la Ilișua; *supra*, nr. 1370); dar în loc de *ET*, n-ar putea fi totuși literele *NT*?

– *cohors I Ulpia Brittonum torquata*: în diploma CIL, XVI, 160 = IDR, I, 1, *Ulpia* este, după poziție, un supranume (vezi astfel și *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum*); dar în noua diplomă, din 128, ca și în celelalte diplome ale Daciei Potolissensis (dintre 133–161), *Ulpia* devine gentiliciul trupei !

Prosopografia milițiilor ecvestre se îmbogățește cu numele unui nou ofițer, tribunul *Antonius Carus*.

1389. Gherla (jud. Cluj) Fragment de lespede de calcar; probabil o stelă funerară.. Fragmentul face parte din câmpul inscripției; în marginea stângă este reprezentat *Attis*. Dimensiuni: 1,21 × 0,60 × 0,24 (0,27) m.

R. Zăgreanu, Revista Bistriței, 21/1, 2007, p. 255.

C(aius) Iul(ius) C(ai) [f(ilius) - - -]

vix(it) a[n(nis) - - -]

TR[- - -]

CLA[[- - -]

5 D[- - -]

Inscripții externe privitoare la istoria Daciei

(nr. 1390-1398)

1390. ASSERIA (Podgrade, în apropiere de Benkovac, în Croația). Fragment de diplomă militară, *tabella prior*; reconstituită din două fragmente care se îmbină; dimensiuni: 79 × 70 × 1,1 mm.

Malko Ilkić, VAPD, 102, 2009, p. 59–73 (*supra*, nr. 1361).

Extrinsecus

Imp(erator) Cae(sar) divi Traiani [Parthici f(ilius) divi]

Nervae nepos Traianus [Hadrianus Aug(ustus)],

pont(ifex) maxim(us) trib(unicia) [pot(estate) X, co(n)s(ul) III]

equitibus et peditibus qui mil[itaverunt in alis II et coh(ortibus) V]

5 *quae aappell(antur) (1) I Ast(urum) et (2) I H[isp(anorum) et (1) I Fl(avia) Com-]*

magen(orum) (et) (2) I Britt(onum) ∞ (milliaria) et (3) I Ubio[rum et

(4) II Fl(avia) Numid(arum)]

et (5) II Fl(avia) Bessor(um) item i[n vexill(atione) equit(um)]

Illyrici et sunt in Da[cia Infer(iore) sub Cocce-]

io Nasone, quin(is) et vicen(is) pluribusve stipend(iis)

10 *emer(itis) dimiss(is) honesta [missione quorum no-]*

min(a) subscript(a) sunt [ipsis liberis pos-]

terisq(ue) eorum civitate[m dedit et conubium cum]

[uxo]rib(us) qua[s tunc habuissent...]

Intus

Imp(erator) Caesar divi Traiani [Parthici f(ilius) divi Nervae]

nep(os) Traian(us) Had[rianus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia)]

pot(estate) X [co(n)s(ul) III]

equit(ibus) et ped(itibus) qui mi[litaverunt in alis II et coh(ortibus) V q(uae) appellantur]

5 *(1) I Ast(urum) et (2) I Hisp(anorum) et (1) I [Fl(avia) Com[magenorum) et*

(2) I Brittonum et]

(3) Ubior(um) et (4) II Flavia) Nu[mid(arum) et (5) II Fl(avia) Bessor(um) item]

in vexill(atione) equit(um) Ill[yrici et sunt in Dacia Inferiore]

*sub Cocceio Naso[ne, quin(is) et vican(is) pl(uribusve)]
[stip(endii)s emeritis di]m(isis) h[on(esta mis(sione)...]*

Pe baza puterii tribuniciene, diploma datează din anul 126; din acest an mai cunoaștem o singură diplomă emisă de împăratul Hadrian, din 31 ianuarie sau 12 februarie 126 (IDR, I, 9 = RMD, I, 27), pentru *Palmyreni sagittarii* din Dacia Superior.

Remarcăm guvernământul lui Cocceius Naso, menționat în Dacia Inferior încă prin diploma din 17 iulie 122 (RGZM, 20 = ILD, 18); ca întindere cronologică, el se poate compara cu cel al lui Sex. Iulius Severus, primul *legatus Augusti pro praetore* al Daciei Superioare.

Dintre cele opt trupe înscrise în această constituție, ne rețin atenția:

– *ala I Hispanorum*: menționată de diploma din 12 noiembrie 119, în Dacia Superior (RMD, V, 35; cu o notabilă completare: W. Eck, A. Pangerl, AMN, 41–42/I, 2004–2005, p. 61–67), dar fără număr de ordine; ea re apare cu număr de ordine în diploma de la Grojdibod din 22 martie 129 (CIL, XVI, 75), dar iarăși fără număr în anul 130 (AÉ, 1997, 764 = RMD, V, 376; vezi și IDRE, II, 473; ILD, 25) și în celelalte diplome cu trupele Daciei Inferioare;

– *cohors I Brittonum milliaria*: atestată în Pannonia în anul 85 (CIL, XVI, 31), în Moesia Inferioară 104/105 (CIL, XVI, 54) și 111 (RMD, IV, 222), apoi iarăși în Pannonia Inferior în 135 (RGZM, 27); ea poate fi identificată cu trupa de pe ștampila **CO(ho)RS M(illiar) B(rittonum)** de la Stolniceni (CIL, III, 14216, 25 = IDR, II, 560; lectura menționată a fost propusă de N. Gostar: AM, 4, 1966, p. 182–183). Ridică acum semn de întrebare identificarea sa cu *cohors I Augusta Nerviana Pacensis Brittonum milliaria* (C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 90, nr. 25; Fl. Matei Popescu, SCIVA, 52–53, 2001–2002, p. 241 addendum); probabil totuși nu, deoarece și în Germania Inferior se afla o *cohors II milliaria Brittonum* (v. AÉ, 2000, 1017; 2006, 1863).

– *cohors I Ubiorum*: aflată anterior în Moesia Inferior (vezi RMD, V, 338 din anul 97 și CIL, XVI, 44 din anul 99), apare în Dacia Inferioară într-un fragment de diplomă nedatabil (AÉ, 2001, 2152; RMD, V, 374: aprox. 119–129; ILD, 15); nu mai apare în diplomele militare ale Daciei Inferioare (dar posibil a o întregi în diploma din 17 iulie 122, pe *intus*, locul 1 între cohorte; RGZM, 20 = ILD, 18); ulterior apare în Dacia Superior (diploma de la Micia din 134–136: ILD, 34 = AÉ, 2002, 1223 = RMD, V, 384);

– *vexill(atio) equit(um) Ilyrici*: editorul întregește *Ilyrici(anis)* (dativ, forma din textul epigrafic); în diploma din 22 martie 129 etnicul trupei apare *Ilyricor(um)*; este preferabil genitivul locului; vezi și utilizarea ablativului: *numerus equitum ellectorum ex Ilyrico* (CIL, XI, 393 = ILS, 2739 = IDRE, I, 132) sau *praepositus vexillationibus ex Ilyrico* (AÉ, 1920, 45 = IDRE, II, 427).

Remarcăm lipsa alei Gallorum Atecorigiana, aflată în Moesia Inferior în anul 105 (RGZM, 10), în Dacia Inferior la 17 iulie 122 (RGZM, 20 = ILD, 18), dar revenită, cel târziu în 127, în Moesia Inferior (RMD, 241; vezi și Fl. Matei-Popescu, *loc. cit.*, p. 183–185, nr. 4).

1391–1397. Șapte fragmente de diplome militare cu loc de descoperire necunoscut și loc de păstrare nemenționat (!), privitoare la trupele auxiliare din cele trei provincii ale Daciei; publicate de: W. Eck, A. Pangerl, AMN, 43–44/I, 2006–2007 (2008), p. 185–210 (*supra*, nr. 1360).

1391. Fragment de diplomă militară (*tabella I*). Dimensiuni: 3,7 × 3,8 cm; litere înalte de 4 cm (fața exterioară) și 5 cm (fața interioară).

W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, p. 186–189, nr. 1, fig. 1 a-b (foto).

Extrinsicus

*[- - - - et II Fl(avia) Numid]arum
[et II Fl(avia) Bessor(um) et III Gallo]r(um) quae sunt
[in Dacia Infer(iore) sub Cocceio N]asone qui-
[nis et vicennis pluribus(ve) stipend]is emeri-*

- 5 [tis dimissis honesta missione] quorum
 [nomina subscripta sunt ipsis] I]beris pos-
 [terisq(ue) eorum civitatem dedit et c]onub(ium)
 Intus:
 [posterisq(ue) eorum] çiyi[ta]tem [dedit et co-]
 [nubium cum ux]o]ribus qua[s tunc habuis-]
 [sent cum est civi]tas iis dat[a aut si qui]

Adeastă tăbliță este copie după o *constitutio honestae missionis* din 12 iulie 122 pentru trupele provinciei Dacia Inferior, din care se cunosc alte trei exemplare: ILD, 17 (= RMD, V, 361 = AÉ, 2002, 1742), 18 (= RGZM, 20) și 19 (= AÉ, 2003, 2042). Vezi acum și diploma de la *Asseria* (Podgrade; *supra*, nr. 1390), care atestă încă, în anul 126, pe Cocceius Naso la cârma provinciei Dacia Inferior.

1392. Fragment de diplomă militară (*tabella I*). Dimensiuni: 5,6 × 4,2 cm. Litere înalte de 4 mm (fața exterioară) și 3 mm (fața interioară).

W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, p. 190–191, nr. 2, fig. 2 (foto).

Extrinsecus

- [Imp(erator) Caes(ar) divi Traiani Part]hici f(ilius) divi Ner-
 [vae nepos Traianus Hadria]nus Aug(ustus) pont(ificus)
 [maxim(us) trib(unicia) pot(estate) XVIII co(n)s(ul)] III p(ater) p(atriciae)
 [equitib(us) et peditib(us) qui milita]ver(unt) in alis II et
 5 [cohortt(ibus) II quae appell(antur) I Cl(audia) Ga]llor(um)
 Capiton(iana) et
 [- - - et II] Flav(ia) Numidar(um)
 [et - - - et s]unt in Dac(ia) In-
 [ferior(e) sub - - -] quinq(ue) et vig-
 [inti stipend(is) emerit(is) dimiss(is) h]onest(a) mission(e)
 [quor(um) nomina subscript(a) sunt ips]is liberi(s)

Intus

- [- - - -] Nov[embres]
 [Pansa et] Macro co(n)s(ulibus)

Fragmentul de diplomă datează din anul 134, grație numelor consulilor: *P. Licinius Pansa* și *L. Attius Macro* (CIL, XVI, 79–80; A. Degrassi, *Fasti consulari*, p. 39).

1393. Fragment de diplomă militară (*tabella I*). Dimensiuni: 4 × 3,9 cm. Litere înalte de 4 (*extrinsecus*) și 5 mm (*intus*).

W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, 192–193, nr. 3, fig. 3 (foto).

Extrinsecus

- Imp(erator) Caes(ar) divi [Hadriani fil(ius) divi Traia-]
 ni Parthic(i) n(ep(os) divi Nervae pron(epos) T(itus) Aeli-]
 us Hadrianus[s Antoninus Aug(ustus) Pius]
 pont(ificus) max(imus) tri[b(unicia) pot(estate) XIII co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae)]
 5 equit(ibus) et pedi[t(ibus) qui mil(itaverunt) in al(is) III et nume-]
 ro equit(um) Illy[r(icorum) et coh(ortibus) VIII quae app(ellantur) (1) I]
 Astur(um) et (2) Hi[sp(anorum) et (1) I Cl(audia) Gall(orum) Capit(oniana) et

(2) *I Fl(avia)*
Commag(en(orum) et (3) I Bracaraug(ustanorum) et (4) I Tyr(iorum)
sag(ittariorum)

Intus

*Imp(erator) Caes(ar) [divi Hadriani f(ilius) divi Traiani]
 Parthici n[epos divi Nervae pron(epos) T. Ael(ius) Ha-]
 drianus [Antoninus Aug(ustus) Pius, pont(ifex) man(imus) trib(unicia)]
 pot(estate) XIII [- - - -]*

Pe baza puterii tribuniciene a împăratului Antoninus Pius, diploma datează între 10 decembrie 149 – 9 decembrie 150 (R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*², Paris, 1914, p. 198).

1394. Fragment de diplomă militară (*table II*). Dimensiuni: 12,7 × 16,5 cm. Litere înalte de 6–7 mm (*extrinsecus*) și 4 mm (*intus*).

W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, p. 194–197, nr. 4, fig. 4 a-b (foto).

Intus

*eorum civitatem dedit et conubium
 cum uxoribus quas tunc habuissent
 cum est civitas iis data aut si qui caelibes
 essent cum iis quas postea duxissent dum-*

5 *taxat singuli singulas a(n)te d(i)em III K(alendas) Iul(ias)*

C. Publicio Marcello

L. Rutilio Propinquo co(n)s(ulibus)

Alae Hispanorum cui praest

C. Fidus Q(uinti) f(ilius) Gal(eria tribu) Loreianus

10 *ex gregale*

Adiutori Psi f(ilio) [Be]sso

Extrinsecus

L. Attei

Atteiani

M. Iuni

Eutychi

P. Atini

Flo[ri]

Q. Fabi

Iti

5 *L. Pulli*

Anthi

T. Claudii

Erotis

P. Atini

Crescentis

Probabil este o diplomă pentru trupele provinciei Dacia Superior; diploma datează din 29 iunie 120, pe baza numelor consulilor, care se regăsesc pe diplomele de la Cășei și Porolissum (IDR, I, 5–6). Titularul diplomei era un soldat simplu, *Adiutor, Psi f(ilius)* (editorii compară cu *Isi*: CIL, XVI, 108 = IDR, I, 16), din neamul tracilor bessii. Totodată, aflăm numele unui nou ofițer de rang ecvestru; el poartă un *nomen* ciudat (posibil este o eroare, fiind vorba de *tabella II intus*); acesta poate fi totuși *Iulius*, iar *Fidus* doar *cognomen* (precum numele unui viitor procurator al Daciei Inferioare, *C. Iulius Aquila Fidus*; IDR, I, 13 și IDR, II, 588).

1395. Fragment de diplomă militară (*tabella I*); dimensiuni: 5,5 × 4,5 cm; înălțimea literelor: *extrinsecus* = 3 mm, *intus* = 4–5 mm.

W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, p. 198–201, nr. 5, fig. 5 a-b (foto).

Extrinsecus

- et II Gall[orum et - - - -]*
*et vexill(ariis) ex [Africa **sau** Maur(etania) Caes(ariensi) qui sunt cum]*
Maur(is) gen[tilibus in Dacia Super(iore) sub Se-]
datio Sever[ano quinq(ue) et vigint(i)]
 5 *plur(ibus)ve sti[pendiis emer(itis) dimis(sis) hon(esta) mis(sione)]*
quorum nomin[a subscrip(ta) sunt civitatem]
Roman(am) qui eo[rum non hab(erent) dedit et co-]
mub(ium) cum uxo[ribus quas tunc habuissent cum est]
civit(as) is data aut [cum iis quas postea duxissent]
 10 *dumtax(at) sing[ulis]. [A(nte) d(iem) - - - -]*
C(aio) Novio [Prisco]
L(ucio) I[ulio Romulo c(o)n(s)ulibus]

Intus

- [Imp(erator) Caesar, d]ivi Hadriani f(ilius) divi]*
[Traiani Parthici] n(epos) divi Nervae [pron(epos)]
[T(itus) Ael(ius) Hadrian]us Antoninu[s Aug(ustus) pont(ifex) max(imus)]
[trib(unicia)] pot(estate) XV imp(erator) II [c(o)n(sul) IV p(ater) p(atriciae)]
 5 *[equit(ibus) et pedit(ibus) qui] mil(itaverunt) in a[liis...]*

Pe baza numelor consulilor, diploma datează din anul 152 (A. Degrassi, *Fasti consolari*, p. 43; G. Alföldy, *Konsulat*, p. 162). Probleme pune formațiunea menționată în r. 2–3 de pe *extrinsecus*; cu toate rațiunile de spațiu (vezi dilema editorilor), este vorba de aceeași *vexill(arii) Afric(ae) et Mau[r]et(ania)e Caes(ariensis) qui sunt cum Mauris gentilib(us) in Dacia Superiore* din diploma din 8 iulie 158 (CIL, XVI, 108 = IDR, I, 16). S-ar putea ca ei să fi fost aduși în Dacia Superioară cu ocazia evenimentelor de la începutul domniei lui Antoninus Pius. dacă nu chiar pe timpul lui Hadrian, pe timpul misiunii lui Q. Marcius Turbo (vezi C. Opreanu, EN, 19, 2009, p. 215–216).

1396. Fragment de diplomă militară (*tabella I*); dimensiuni: 7,7 × 7,2 cm; înălțimea literelor: *extrinsecus* = 3 mm, *intus* = 4 mm.

W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, p. 204–206, nr. 6, fig. 6 a-b (foto).

Extrinsecus

- Imp(erator) Caesar Marcus Aur[elius Antoninus]*
Aug(ustus) Armeniac(us) pontifex [maximus tribu-]
nic(ia) potest(ate) XIII imp(erator) I[I co(n)s(ul) III et]
Imp(erator) Caesar Lucius Aurel[ius Verus Aug(ustus) Ar-]
 5 *meniacus tribun(icia) pot(estate) IV [imp(erator) II proco(n)s(ul) co(n)s(ul) II]*
divi Antonini filii divi H[adriani nepotes]
divi Traiani Parthici [pronepotes]
divi Nervae ad[nepotes]
equitibus et peditibus qui m[ilitaverunt in alis]
 10 *tribus quae appellant(ur) (1) II Ga[lor(um) et Pannon(iorum)]*
et (2) Silian(a) c(ivium) R(omanorum) et (3) I Tungr(orum) Fro[nton(iana) et
cohortibus decem]
et duabus (1) I Britton(m) ∞ (milliaria) et (2) I [Britann(ica) equitat(a)]
et (3) I Hispan[orum] ∞ et (4) I Batav(orum) et (5) I [Ael(ia) Gaesat(orum) et (6) II]
Nerv(iana) Brittonum ∞ et (7) II Britan[n(orum) et (8) I Hisp(anorum)]

- ∞ et (9) I Cannanef(atium) et (10) II Hisp(anorum) [et (11) V Lingonum]
 15 et (12) VI Thrac(um) et sunt in Dac[ia Porolissensi]
 sub Sempronio INOPEN
- Intus
- Imp(erator) Caesar Lucius Aurelius Ve[rus Aug(ustus) Armeniacus]
 pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) XVIII inp(erator) [II proco(n)s(ul) co(n)s(ul)]
 Imp(erator) Caesar Lucius Aurelius Verus [Aug(ustus) Armeniacus]
 IIII imp(erator) II proco(n)s(ul) co(n)s(ul) II divi [Ha-]
 5 drian(n) nepotes divi Traia(mi Parthici pronepotes]
 divi Nervae ad[nepotes]
 equitibus et peditibus qui mil[itaverunt in alis tribus quae appellantur (1) I Gal-]
 lor et Pannon(iorum) et <Panno(niorum)> et (3) II Tu[ngrorum Fron-]
 ton(iana) ∞ et (1) I Brittanor(um) equ[itata et (2) I Brita-]
 10 nor(um) ∞ et I Aelia Gaesat(orum) et II Ne[rviana Brittonum]
 ∞ et I Hispanor(um) ∞ et I Pann[oniorum] et V]
 Lingon(um) et VI Thrac[um et sunt in Dacia Porolissen-]
 si sub Sempronio In[genuo][
 [quinis et vicenis pluribusve sti]pend[is emeritis] etc.

Diploma datează din 21 iulie 164, precum alte câteva diplome, còpii ale aceleiași constituții imperiale (IDR, I, 18-21; ILD, 40-42).

1397. Fragment de diplomă militară (*tabella I*); dimensiuni: 5,5 × 4,5 cm; înălțimea literelor: *extrinsecus* = 3 mm, *intus* = 4–5 mm.

W. Eck, A. Pangerl, *loc. cit.*, p. 198–201, nr. 5, fig. 5 a-b (foto).

- Intus
- [alae? / cohortis ? - - -] eae [- - -]
 [cui praest - - - - -] us [- - - - -]
 ex pe[dite]
 [- - - - - ene [- - - - -]
 [Descript(um) e] t recognitum ex tabula aerea]
 5 [quae fixa] est Ro[mae in muro post tem-]
 [plum div] i A[ug(usti) ad Minervam]

- Extrinsecus
- [Imp(erator) Caesar]
 [equitibus et peditibus qui militaverunt in alis... et cohortibus...]
 [quae appell(antur) - - - - -]
 [II Gall(orum) et Pann(niorum) et Silia]n(a) et Tung(rorum) [Front - - -]
 5 [- - -] et I Ulp(ia) Brit[t(onum) ∞ - - -]
 [I Ael(ia) Ga]esa[torum - - -]

Din numele trupelor păstrate pe micul fragment de tăbliță, rezultă că este vorba de o diplomă privitoare la armata provinciei Dacia Porolissensis. Dată nesigură.

1398. UTHINA (Oudhna, Africa Proconsularis). Fragment de placă de marmură; dimensiuni: 0,26 × 0,26 × 0,03 m.

AÉ, 2004, 1820.

[- - - - -]
 [- - - tr]ium Dacia[rum - - -]
 [- - - praepo]sito vexill[ationibus - - -]
 [- - - aed?]em Mart[is?] - - -]
 [- - - - -]

Editorii consideră că este vorba de un omagiu public pentru C. Vettius Sabinianus, originar din Thuburbo Maius (vezi IDRE, II, 427 = AÉ, 1920, 45 = ILAfr., 2810). Afirmația: „Le commandement de vexillations légionnaires est intervenu avant le gouvernement de trois Dacies, peut-être lors de la révolte d’Avidius Cassius” nu concordă cu cursul inscripției de la Thuburbo Maius citată mai sus, precum și cu afirmația din r. 5–8: *praeposito vexillationibus ex Illyrico missis ab imp(eratore) M(arco) An[to]nino ad tutelam Urbis*.

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)
 (1399–1425)

Bibliografie – Generalități

(1399–1411)

1399. V. Botez, *Cultul imperial în provincia Moesia Inferior (sec. I–III p. Chr.)*, București, 2009.

Cartea este precedată de un studiu cu același subiect publicat în AMN, 43–44, 2006–2007, p. 111–150 (vezi CepR, XVI, 2006, 1204).

1400. N. Gostar, *Marele monument funerar roman de la Adamclisi*, Iași, 2008, 178 p + 1 p. cu reconstituirea feței altarului funerar (aceeași și pe coperta cărții) + 1 pl. depliant (cu câteva fotografii conexe); prefață de Adrian Rădulescu, ediție îngrijită de Oct. Bounegru).

Contribuția editorului este neglijabilă; se poate reține doar neglijența cu care au fost făcute corecturile! Vezi și darea de seamă publicată în această revistă (mai departe, p. 351–354).

1401. Al. Suceveanu, *Opuscula Scythica. Grecs et Romains au Bas-Danube*, București, 2009. Culegere de studii, însoțite de scurte *Addenda et corrigenda*.

1402. Guy Vottéro (éd.), *Le grec du monde colonial antique, I. Le N. et NO. de la Mer Noire*. Actes de la Table Ronde de Nancy 28–29 septembre 2007 (Études anciennes, 42), Nancy, 2009.

Reproducem sumarul volumului, întrucât toate comunicările fac cel puțin referire la spațiul Scythiei Minore:

– Youri A. Vinogradov, *The Cimmerian Bosphorus: the main Stages of History*, p. 7–32;

– Serguei R. Tochtasiev, *De nouvelles données sur l’histoire de la koiné dans le Nord de la Mer Noire*, p. 33–49;

– Serguei D. Kryjitski, *Olbia pontique. État actuel de l’étude et discussion de certains problèmes historiques*, p. 51–66;

– Valentina V. Krapivina, *Les inscriptions d’Olbia du Pont. Caractéristiques générales et contexte archéologique*, p. 67–80;

– Florica Bechet, *Les colonies grecques du Pont gauche: histoire et langue*, p. 81–118 (de reținut în special observațiile despre: caracteristicile generale ale dialectului ionian – fonetică, flexiunea substantivului, pronumelui și verbului, lexic; despre același dialect în coloniile pontice; caracteristicile generale ale κοινή megariene, cu privire specială la Callatis; limba inscripțiilor grecești în epoca imperială);

– Alexandru Barnea, *Les Grecs de la ville romaine de Tropaeum Traiani*, p. 119–123 [discuție pe marginea unor epigrafe dedicate lui *Zeus Ombrimos* (Al. Barnea, SCIV, 20, 1969, 4, p. 595–609), *Hera basilissa* (IGLR, 171) și Poseidon: *infra*, nr. 1418];

– Hristo Preshlenov, *Städtebau, Machthaber und Sozialorganisation an der bulgarischen Schwartzmeerküste (6. – 1. Jh. V. Christ)*, p. 125–194

– Mirena Slavova, *The Greek Language on the Bulgarian Coast of the Black Sea in Antiquity (6th Cent. B.C. – 1th Cent. B.C.)*, p. 195–220.

1403. Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Inscriptions inédites et révisées de la collection du Musée d'histoire nationale et d'archéologie de Constanța. I.*, Pontica, 42, 2009, p. 389–407. Vezi *infra*, nr. 1413–1419.

Cu ocazia verificării patrimoniului epigraphic al Muzeului din Constanța, au apărut câteva noi piese epigrafice, provenind de la Tomis sau din împrejurimi.

1404. Maria Bărbulescu, Adriana Câteia, Williy Wisoșenschi, *Piese epigrafice și sculpturale din teritoriul rural*, Pontica, 42, 2009, p. 409–427. Vezi *infra*, nr. 1420–1423.

Titlul necesită poate o completare: *al cetății Tomis* (?). Nu se indică locația pieselor și numărul de inventar.

1405. Oct. Bounegru, *La chorothésie histrienne. Essai d'une taxonomie contextuelle*, Pontica, 42, 2009, p. 375–383.

Dar cuvântul grecesc ὁροθεσία se transcrie în românește *horothesia* și în chip asemănător în franțuzește (vezi, spre exemplu, D. M. Pippidi, *Parerga*, București – Paris, 1984, p. 212: *l'hórothésie*).

1406. V. Cojocaru, *Zur Proxenie in den griechischen Städten des Pontischen Raum*, Pontica, 42, 2009, p. 349–374.

1407. W. Eck, R. Ivanov, *C. Iulius Victor, senatorischer Legat von Moesia Inferior unter Valerianus und Gallienus und das Kastell Sostra-Siosta*, ZPE, 170, 2009, p. 190–200 (v. *infra*, nr. 1412).

1408. L. Mihăilescu-Bîrliba, *Note épigraphique. Trois familles d'Oescs à Troesmis*, Pontica, 42, 2009, p. 385–388.

Remarci asupra inscripțiilor publicate în ISM, V, nr. 177, 188, 203.

1409. Liana Oța, *Un posibil producător de opaițe din Moesia Inferior*, Apulum, 46, 2009, p. 385–396.

Marca ΔΙ, pe numeroase opaițe din Dobrogea, a fost considerată ca forma greacă a numelui lui *Zeus* la dativ: Δι (C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, p. 20); autoarea citată constată însă că există și forma Δ. Aceste mărci apar pe un număr de 76 de piese din partea estică a provinciei Moesia Inferior – ceea ce îndreptățește presupunerea că este vorba de un producător din această provincie, probabil dintr-uo cetate greacă de pe coasta de vest a Mării Negre.

1410. Adriana Panaite, Cristina-Georgeta Alexandrescu, *A „rediscovered” inscription from Dobruđa. Roads and Milestones in Scythia (3rd-4th Centuries A.D.)*, Pontica, 42, 2009, p. 429–495.

Fragment de stâlp miliar din epoca primei tetrării, publicat după un desen din arhiva lui Gr. Tocilescu (*infra*, nr. 1424). De asemenea, se transcriu cele 19 inscripții miliare descoperite până

acum în Dobrogea (p. 434–442); la acestea se adaugă acum alte două fragmente: *infra*, nr. 1421–1422.

1411. Alexander Rubel, *Eine Besitzmarke aus Moesia Inferior und die römische Militärpräsenz in Ibida*, *Archäologischer Anzeiger*, 2008, 2. Hbb. (extras). V. *infra*, nr. 1425.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 1412–1425)

1412. **SOSTRA** (Lomets, distr. Lovetsch, Bulgaria); pe drumul de la Oescus spre Philippopolis, aproape de pasul Trojan (numele localității apare în *Tabula Peutingeriana*). Bază de calcar, dimensiuni: 1,75 × 0,56 × 0,53 m. Câmpul epigrafic măsoară 1,00 × 0,56 m; litere înalte de 5–5,5 cm; primul rând este gravat pe plinta de sus a altarului, ultimul pe plinta de jos.

W. Eck, R. Ivanov, *ZPE*, 170, 2009, p. 190–200 (v. *supra*, nr. 1407).

Imp(eratori) Caesari

P(ublio) Lic(inio) Gallenio (sic)

P(io) F(elici) Invicto Aug(usto),

ponte(ficio) max(imo) (sic)

5 *trib(unicia) potest(ate) co(n)s(uli)*

p(atri) p(atriciae) proco(n)s(uli), de-

dicante C(aio) Iul(io)

Victore, leg(ato)

Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore) per

10 *Aur(elio) Domitia-*

no, 7 (centurione) leg(ionario) (!), praep(osito)

coh(ortis) II Red(ucum), devotus

numini ipsius

de qu(a)estura coh(ortis)

15 *posuit*

PR PR

Pe latura stângă sunt gravate:

POSITA VI IDVS OCTOBRES

// - - - IO resturi de litere - - - - - //

// - - - - - resturi de litere - - COS //

Pe un stâlp miliar de la Tomis, din timpul împăraților Valerian și Gallienus, se menționează refacerea drumului din zona litoralului, *agente praes(ide) provin(ciae) C. Iul(io) Victore* (Maria Bărbulescu-Munteanu, A. Rădulescu, *Pontica*, 24, 1991, p. 132–136, nr. 3; *AÉ*, 1993, 1376; *CEpR*, XIII, 629); pe alt stâlp miliar, din timpul împăratului Claudius II, opera s-a realizat *agente praes(ide) prov(inciae) Titio Saturnino* (*Pontica*, 24, p. 136–139, nr. 4; *AÉ*, 1993, 1377; *CEpR*, XIII, 630). În amândouă cazurile, inscripțiile au ca autor *metropolis Tomitanorum*; din acest motiv, guvernatorul este desemnat cu titlul său civil: *praeses provinciae*. În inscripția de la Sostra, C. Iulius Victor apare cu titlul de *leg(atus) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore)*, fiind vorba de un mediu militar; dar literele de pe plintă se completează nu *pr(o) pr(aetore)* (cum propun editorii), ci mai degrabă *pr(aeses) pr(ovinciae)*. Provincia Moesia Inferioară continuă să aibă în frunte un legat de rang senatorial, până pe timpul împăratului Aurelian (vezi *CIL*, III, 14460).

În r. 11,) LEG: întrucât nu se menționează numele legiunii, trebuie completat (*centurio) leg(ionarius)* (deoarece, oricum, un centurion legionar avansa trecând dintr-o legiune în alta).

Trupa din r. 12 era până acum necunoscută; editorii arată însă că în *Notitia Dignitatum* (Or., XLII, 40) apare, sub autoritatea comandantului (*dux*) Daciei Ripensis, un *tribunus cohortis secundorum Reducum*.

1413. Castelu (jud. Constanța). Fragment de stelă funerară de calcar, descoperită în 1987, în cursul săpăturilor. Dimensiuni: 0,30 × 0,60 × 0,31 m. Litere înalte de 4 cm; ligaturi: r. 3, N + E; 4 M + H. MINAC; inv. 35807.

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Pontica*, 42, 2009, p. 389–393, nr. 1, fig. 1 a-b (foto, desen) (*supra*, nr. 1403).

[- - - - -]
 Α Ποντίου
 ὁ καὶ Τομίτης
 ζῶν ἑαυτῷ καὶ
 5 τῇ μητρὶ Ἄφῃ
 καὶ τῇ γυναικὶ
 Τρυφώσῃ
 [τὴν στήλην]
 [ἀνέστησεν]
 [Χαίρει παρο-]
 [δεῖτα]

Ultimele cinci rânduri sunt întregite de autoare, după care dăm traducerea: „Cutare, fiul lui Pontios, zis și Tomitanul, fiind în viață, pentru mama sa Aphe și pentru soția sa Tryphosa, a ridicat această piatră spre amintire. Salutare, trecătorule !”.

După scris, secolul II p. Chr.

1414. TOMIS. Fragment de placă de marmură, descoperit întâmplător la Constanța, în 1978. Nu se indică nici dimensiunile piesei, nici înălțimea literelor; literele sunt mai înalte în textul latin (în r. 1, *O* mai mic decât celelalte). MINAC, inv. 29709.

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Pontica*, 42, 2009, p. 393–394, nr. 2, fig. 2 a-b (foto și desen) (*supra*, nr. 1403).

[- - - - -] *Cor-*
[nuti lib(erta) patr(ono) c]aris(simo)
[f(eci). H(ic) s(itus) e(st)
 [- - - - - K]ορνούτου
 5 [ἀπελ]ευθέρα
 [(τῷ) πατέροι ἐποίησα]. Χαίροις

Traducere: „Eu..., liberta lui] Cornutus, am făcut să se ridice [monumental] pentru patronul prea drag. Aici zace. Salutare !”.

După scris, secolul II p. Chr.

1415 (= ISM, II, 291) **TOMIS.** Fragment de placă de marmură, descoperit întâmplător la Constanța, în 1990. Dimensiuni: 0,39 × 0,36 × 0,14 m. Inscricția era cuprinsă într-o *tabula* ansată; litere înalte de 5–6 cm; *A* are bara mediană frântă, *sigma* este rectangular, iar *Y* poartă o bareță sub locul de unire a brațelor. MINAC; inv. 43451.

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Pontica*, 42, 2009, p. 394–3946, nr. 4, fig. 3 a-b (foto și desen) (*supra*, nr. 1403).

Autoarele observă că acest fragment se îmbină cu cel publicat în ISM, II, 291; astfel, întregirea ultimelor trei rânduri din culegerea de inscripții tomitane nu se confirmă. Noua lectură:

[- - - - -]
 [- - - - -]o[v]
 [ὁ καὶ Βασι]κεὺς ναύ -
 κληρος ζέσας ἔτη
 λ' κατεσκεύασα. Χαῖ(ρε) !

Autoarele traduc: „[Cutare, fiul lui cutare, numit și Basi]leus, armator, după ce am trăit 30 de ani, am făcut să se ridice [acest monument]. Salutare!”. Dar numele, considerat a fi un *signum* (ὁ καὶ = *qui et*), ar putea fi întregit și altfel, de exemplu ἸΑχιλλεὺς, nume întâlnit în Scythia Minor (vezi ISM, I, 217).

După scriere, secolele II–III p. Chr.

1416. TOMIS. Fragment de placă de marmură; condiții de descoperire necunoscute. Textul inscripției era cuprins într-un cadru profilat. Dimensiuni: 0,42 × 0,41 × 0,11 m. Litere înalte de 3 cm; *sigma* este rectangulară, *O* romboidală, iar *A* cu bara orizontală frântă; ligaturi: r. 1 și 4 A + M, 2 M + M. Inv. 43453.

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Pontica, 42, 2009, p. 396-398, nr. 4, fig. 4 a-b (foto și desen) (*supra*, nr. 1403).

Στήλη Με[νετίμου]
 γράμματα τα[ῦτα ἔχει]
 ὅστις ἔνεστι τ[ιθέναι]
 [ἐν] γῆ Μενετ[ίμου ἕτερον]
 5 [εἶτ]α Τομευ[τῶν πόλει]
 [δώσειν κτλ. - - - -]

Traducere: „Stela lui Mnemeios poartă aceste litere: este posibil ca cineva să așeze în pământul lui Mnemeios pe altcineva, pentru ca să-l dea cetății tomitanilor...”.

Considerând că la gravarea textului s-a comis, în r. 3, o eroare, autoarele propun următoarea întregire a r. 4-7:

ὅς τις ἐνθεῖνατι τ[ολμήσῃ]
 [ἐν] γῆ Μενετ[ίμου ἕτερον]
 [σῶμ]α Τομευ[τῶν τῆ πόλει]
 [δώσει προστείμου - - - -]

Noua traducere: „Oricine va îndrăzni să depună un alt corp în pământul lui Mnemeios, să dea cetății tomitanilor ca amendă...”.

Secolul III p. Chr.

1417. TROPAEVM TRAIANI. Altar de calcar descoperit întâmplător în 1987 la nord de Adamclisi, în timpul lucrărilor de terasare pentru plantarea viței de vie. Ușor deteriorat, dar fără a afecta grav inscripția. Dimensiuni: 0,61 × 0,34 × 0,28 m. Litere înalte de 4–5 cm. Inv. 43454.

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, Pontica, 42, 2009, p. 398–400, nr. 1, fig. 5 a-b (foto și desen) (*supra*, nr. 1403).

Invicto
Mithrae
 [.] *Octa*[vi-]
 [u]s *P*[ro-]
 5 *bus v*(otum) *l*(ibens) [*s*(olvit)]

1418. TROPAEVM TRAIANI. Altar descoperit în cursul săpăturilor efectuate de Mihai Sâmpetru, rămas inedit (acoperit cu pământ); redescoperit în anul 2003, cu ocazia unor lucrări de conservare. Nu se dau alte detalii tehnice.

Al. Barnea, *op. cit.* (*supra*, nr. 1402), p. 121–122 (fără ilustrație).

Ποσειδόν-
ωνι Κυανο-
χέτη ή πό-
λις Τροπε-
5 ισίων ύπερ
τῆς εύρέσεως
[τοῦ ύδατος]

Autorul arată că epitetul zeului Poseidon, se întâlnește la Homer, în Iliada (14, 357 și 20, 144): Κυανοχαίτης, „à la chevelure noire ou bleu-foncée”; întregirea din r. 7 este permisă de expresia ύπερ τῆς εύρέσεως τοῦ ύδατος dintr-o altă inscripție de la Tropaeum, de dată mai târzie, închinată Ἡρῆ Βασιλίσση (Gr. Tocilescu, RIAF, 10, 1905, p. 257; idem, CRAI, 1905, p. 565; vezi și Em. Popescu, IGLR, nr. 171). Zeul mării mai apare la Tropaeum, dar în ipostaza sa latină, *Neptunus Augustus* (CIL, III, 14433), într-o dedicație pusă de o *vexil(latio) leg(ionum) I Ital(icae) M(oesicae) ?) et V Ma(cedonicae) D(acicae) ?) Trop[a]ei sub curam Eptidi Modesti, (centurionis) leg(ionis) V Mac(edonicae) et Valeri Clementis, (centurionis) leg(ionis) I Ital(icae)*, venită probabil pentru lucrări cândva la începutul secolului al IV-lea³; este posibil ca toate trei inscripțiile citate să se refere la același eveniment: descoperirea unui izvor, de unde apa era adusă printr-un apeduct până în orașul rectorit de împărății Constantin și Liciniu.

1419. CARSIVM (Hârșova). Fragment de altar de calcar friabil descoperit în 1999, în cursul săpăturilor. Dimensiuni: 0,32 × 0,20 × 16 m. Litere înalte de 2 cm. Inv. 43452.

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Pontica*, 42, 2009, 400–4402, nr. 2, fig. 4 a-b (foto și desen) (*supra*, nr. 1403).

Deo
Invicto
M[it(h)r]a(e)?
Lucia[n(us)]
5 ex v[oto]
[posuit]

1420. Mihail Kogălniceanu (jud. Constanța). Fragment de bloc de calcar poros (descoperire întâmplătoare). Dimensiuni: 0,295 × 0,29 × 0,30 m. Litere înalte de 4–5 cm.

M. Bărbulescu et alii, *Pontica*, 42, 2009, p. 411-414, nr. 1, fig. 1 (foto) (*supra*, nr. 1404).

Ἄγαθ[ῆ]
Τύχη.
Μητρὶ Θε-
ῶν ευχαρι-

³ După părerea lui N. Gostar (*AM*, 9, 1980, p. 129), această inscripție datează din epoca târzie, când legiunea V Macedonica se afla în Dacia Ripensis, iar legiunea I Italica în Moesia Secunda.

5 στήριον
 Σούρι[ς]
 [- - - -]
 [ἀνέθηκεν]

Traducere: „Noroc bun ! Marei Mame a Zeilor, Souris (?), drept mulțumire, [a consacrat acest monument]”.

Numele dedicantului găsește analogii în onomastica tracică, dar și în cea orientală (semitică); vezi analogiile citate de autori. Datare: secolul al III-lea p. Chr.

1421. Mihail Kogălniceanu (jud. Constanța). Stâlp de calcar (*milliarium*) descoperit la circa 1,2 km sud-vest de localitate, la marginea pădurii. Dimensiuni: $\hat{h} = 0,80$ m, diam. = 0,40 m. Litere înalte de 4–5 cm.

M. Bărbulescu et alii, *Pontica*, 42, 2009, p. 414–415, fig. 2 a-c (foto, desen) (*supra*, nr. 1404).

*Imp(eratoribus) CC(aesaribus) [A]urel(io) Val(erio)
 Diocletiano et
 M(arco) Aurel(io) Val(erio)
 Maximi[ano]
 5 Invict(is) Augg(ustis) [et]
 Fl(avio) Val(erio) Constantio
 et G[al]erio Val(erio) [Maxi-]
 [miano n]o[b(ilissimis) C(aesaribus)]
 [- - m(illia) p(assuum)]*

În r. 8, pe piatră, trebuie să fi fost NN CC (cf. r. 1).

În partea superioară a bornei se mai văd câteva litere: C FL CAE; autorii: „După forma neîngrijită a scrierii și recunoașterea numelui imperial *Flavius* (abreviat), presupunem o eventuală reutilizare a stâlpului în sec. IV p.Chr”. Totuși, în mod normal, ar trebui ca aceste litere răzlețe să provină dintr-o inscripție mai veche, ștersă, peste care s-a regravat inscripția cu numele împăraților din prima tetrarhie.

1422. Mihai Kogălniceanu (jud. Constanța); descoperire întâmplătoare, spre sudul comunei (în cartierul tătaresc). Dimensiuni: $\hat{h} = 0,80$, diam. = 0,35 m. Litere înalte de 4 cm.

M. Bărbulescu et alii, *Pontica*, 42, 2009, p. 415–417, fig. 3 a-c (foto, desen; *supra*, nr. 1404).

Se mai păstrează doar câteva litere:

A
 VAL
 N

După autori, este tot un fragment de inscripție miliară, din epoca primei tetrarii.

1423. Palazu Mic (jud. Constanța); descoperire în apropierea localității, de unde sunt semnalate și alte descoperiri. Stelă rectangulară de calcar poros, ruptă în partea stângă și la bază; decorată cu un fronton rectangular (în care apare o rozetă) și acrotere. Dimensiuni: $0,65 \times 0,54 \times 0,26$ m. Litere înalte de 5 cm.

M. Bărbulescu et alii, *Pontica*, 42, 2009, p. 417–418, nr. 1, fig. 4 a-c (foto, desen) (*supra*, nr. 1404).

Pe chenarul de jos al frontonului se citește formula *D(is) M(anibus)*; dedesubt, din două rânduri, au mai rămas câteva litere:

IV S
 IV

1424. Crângu (fost Cara Amat = Caramat; com. Ion Corvin, jud. Constanța). Fragment de stâlp miliar; dispărut; cunoscut după un desen de V. Richter (păstrat în arhiva lui Gr. G. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5132, p. 296). Dimensiuni: $\hat{h}$ = 2,08 m; diam. = 0,35 m sus și 0,60 m la bază.

Adriana Panaite, Cristina Georgeta Alexandrescu, *Pontica*, 42, 2009, p. 432-433, fig. 2 (desenul lui V. Richter) (v. *supra*, nr. 1410). Lectura autoarelor:

*[DD(ominis)] Nn(ostris) DIOCLET[iano]
et Maximi[ano]*

Invictis A[ug(ustis) et Fl(avio) Val(erio)]

[[Co]nstan[tio et Galerio Val(erio)]]

5 *[Maxi]miao [[N]]*

N(o)bb(ilissimis) Caes[[s(aribus)]]

M I I I A I A S S

M(illia) p(assuum) III

Epoca primei tetrarii. Numele împăraților nu sunt în cazul ablativ, cum completează autoarele, ci la nominativ (vezi, în repertoriul miliariilor din Dobrogea, întocmit de autoare, p. 440–441, nr. 13 b); literele distruse nu se datorează unei martelări, prin urmare nu trebuie folosite paranteze patrate duble. În r. 7, lectura corectă este *milia passuum* (la care s-au gândit și cele două autoare, p. 433). Așa arăta inscripția când a fost adusă din atelierul de pietrărie; la așezarea stâlpului, s-a gravat distanța, de data aceasta abreviat: *MP III*

1425. IBIDA (Slava Rusă, jud. Tulcea). Tăbliță de bronz în formă de *tabula ansata* (cea din dreapta ruptă), descoperită în cursul săpăturilor dn în anul 2001, având o inscripție realizată prin punctare. Dimensiuni: 4,95 × 2,1 cm. Muzeul Tulcea (inv. 45643).

A. Rubel, *loc. cit.* (*supra*, nr. 1411).

> *Aponi*

Valeri

Aponius Valerius era probabil centurion într-o trupă auxiliară.

Abrevieri

AAH	<i>Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae</i> , Budapesta
Aetas	Aetas. Történettudományi folyóirat, Budapesta
ActaUnivSzeged-AH	Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, Seghedin
Altum Castrum	A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetei, Visegrád
Arh.Med	Arheologia medievală, Asociația arheologilor medievști din România, București
CAB	Cercetări arheologice în București, București
CAH	<i>Communicationes Archaeologicae Hungariae</i> , Budapesta
CCA	Cronica cercetărilor arheologice din România, București
CercNum	Cercetări numismatice, Muzeul Național de Istorie a României, București
CIH	Corpus Iuris Hungarici, Budapesta
CsSzMÉ	Csíki Székely Múzeum Évkönyve, Miercurea Ciuc
Dacia. NS	Dacia N. S., Revue d'Achéologie et d'Histoire Ancienne, Bucarest
DolgCluj	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Cluj
DissArch I	<i>Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae</i> (prima ediție), Budapesta
Dobroudja	Dobroudja, Muzeul de Istorie Dobrič, Silistra
EB-MSG	<i>Europa Barbarica. Monumenta Studia Gothica IV</i> , Lublin
ÉBPB	Études byzantines et post-byzantines, Académie Roumaine, Société Roumaine d'Études Byzantines, București
EMED	Early Medieval Europe, Quarterly Journal, Blackwell Publishing Ltd.
Erdély történ	Erdély története (=Istoria Ardealului), Akadémiai Kiadó, Budapesta
ETF	<i>Erdélyi Tudományos Füzetek</i> , Cluj Napoca
FHDR	Fontes Historiae Daco-Romanae, E. Academiei RSR, București
Honismeret	<i>Honismeret Honismereti szövetség folyóiratok</i> , Budapesta
FolArch	Folia Archaeologica, Budapesta
HK	Hadtörténelmi Közlemények. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata, Budapesta
Katolikus Szemle	<i>A Katolikus szemle a Szent István Társulat irodalmi és tudományos folyóirata</i> , Budapesta-Roma
KözlCluj	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából
Korunk	<i>Korunk. Erdélyi magyar kulturális folyóirat</i> , Cluj
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, S.N. București.
Norw. Arch. Rev	Norwegian Archaeological Review, Oslo
Peuce	Peuce. Studii și comunicări de istorie și arheologie, Muzeul „Deltei Dunării”, Tulcea
Peuce, SN	Peuce, Serie Nouă, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pontica	Pontica, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
RESEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucarest
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SCN	Studii și Cercetări de Numismatică, București
SMIM	Studii și materiale de istorie medie, București

SP	Studii de Preistorie, București
Századok	Századok. A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata, Budapesta
ZborRadBeograd	Zbornik Radova Vizantološkog Instituta, Beograd